

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΠΕΡΙ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗΣ

Περικλής—Νῦν οὖν τί ἂν ποιῶντες ἀναλάβοιεν τὴν ἀρχαίαν ἀρετὴν;
Σωκράτης—Οὐδὲν ἀπόκρυφον δοκεῖ μοι εἶναι, ἀλλ' εἰ μὲν ἐξευρόντες τὰ
τῶν προγόνων ἐπιτηδεύματα μὴδὲν χεῖρον ἐκείνων ἐπιτηδεύοιεν οὐδὲν ἂν
χεῖρους ἐκείνων γενέσθαι· εἰ δὲ μὴ, τοὺς γε νῦν πρωτεύοντας μιμούμενοι
καὶ τούτοις τὰ αὐτὰ ἐπιτηδεύοντες, ὁμοίως μὲν τοῖς αὐτοῖς χρώμενοι οὐδὲν
ἂν χεῖρους ἐκείνων εἶεν, εἰδ' ἐπιμελέστερον, καὶ βελτίους
(Ξενοφ. Ἀπομνημονεύματα).

Α'.

Ἡ ἐπιστολή σου ἀληθῶς καὶ μὲ ἐξέπληξε καὶ μὲ ἐλύπησε.
Μὲ ἐξέπληξε, διότι οὐδέποτε σὲ ἐπίστευον ἐπὶ τοσοῦτον ἀπογοητευ-
θέντα καὶ ἀδιαφοροῦντα περὶ τῶν εὐγενεστάτων μελημάτων καὶ
τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου· μὲ ἐλύπησε, διότι ἐπόθουν ἡ ἑλ-
ληνικὴ νεολαία νὰ ἔχῃ νεανικώτερον τὸ ἦθος. Μοὶ γράφεις ὡς ἀνὴρ,
παρελθὼν ἤδη τὴν μέσσην τοῦ βίου, ἀτενίζων δὲ μακρόθεν τὴν δύ-
σιν τῆς ἡλικίας, ὡς ἀνὴρ, τὸν ὁποῖον οὐδεμίαν πλέον τολμηρὰ καὶ
γενναιόφρων σκέψις δύναται νὰ γοητεύσῃ καὶ νὰ παρασύρῃ. Δὲν
ὑπάρχει χειροτέρα νόσος, ὅσον ἐκείνη, τὴν ὁποίαν νοσεῖς σὺ καὶ οἱ
ὁμοιοὶ σου ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν καὶ μορφήν. Εἶνε ἐπιτετραμμένον
ἴσως νὰ λαλήῃ περὶ κόρου καὶ ἀπογοητεύσεως, νὰ δογματίζη μετὰ
τινος φιλαύτου ὑπερφροσύνης ἀνὴρ, πολλὰ ἰδὼν καὶ παθὼν, ἀτυ-
χήσας πολλάκις ἐν τῷ βίῳ, νὰ σαρκάζῃ ἐπὶ τέλους, ἔστω καὶ
μετὰ κυνισμοῦ. Συγγνώμη εἰς αὐτόν! Τίς ἤξεύρει ἂν, κατὰ τὴν
παροιμίαν, ἔλαβε χρυσὸν, καὶ οὗτος μετεμορφώθη εἰς κονιορτόν,
τίς ἤξεύρει, κατὰ πόσων ἐναντιοτήτων ἐπάλαϊσε, διὰ νὰ ἐξέλθῃ
νικημένος, μεθ' ὅλον τὸ ἐσωτερικὸν κράτος καὶ τὴν ἔμφυτον ἐνέρ-
γειαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Ἄλλ' ἂν ὁ τοιοῦτος εἶνε ἄξιος συγγνώμης,
ἂν ὑπάρχωσι δι' αὐτόν ἐλαφρυντικαὶ περιστάσεις, ὡς λέγου-
σιν οἱ Φαρισαῖοι τῶν ποινικῶν δικαστηρίων, οὐδεμίαν συγγνώμη,
οὐδεμίαν ἐλαφρυντικὴν περίστασιν δύναται καὶ πρέπει νὰ ὑπάρξῃ

διὰ σέ, τὸν χθεσινὸν νεανίσκον, τὸν λαλοῦντα μετὰ τόσης φιλαυτίας καὶ περιφρονήσεως περὶ ἀντικειμένων, περὶ τῶν ὁποίων ὄφειλες νὰ λαλήσῃς εὐλαβέστερον. Ἡ νεότησεῖνε ἔμπνευσις, καὶ ὡς τοιαύτη πρέπει νὰ ὑποκύπτῃ εἰς τὰς ὁρμὰς τῶν αἰσθημάτων, τῶν γενναίων ἰδεῶν, ἔστω καὶ ἂν πολλάκις αὐταὶ κατ' οὐσίαν εἶνε χιμαιρικαὶ καὶ ἀπραγματοποίητοι. Μὴ συμβαίνοντος τούτου, ἐπέρχεται πρόωρος μαρασμὸς καὶ ἀδιαφορία, κακοήθη συμπτώματα τῆς χειρίστης τῶν νόσων, ἧτις δύναται νὰ προσβάλλῃ μίαν κοινωνίαν. Ἐλλείπει τὸ φρόνημα ἐκεῖνο τὸ ἰσχυρὸν καὶ ἀκράδαντον, τὸ ὁποῖον εἶνε ἡ ψυχὴ τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν ἀτόμων, ἡ δύναμις αὐτῶν καὶ ἡ εὐφυΐα· ἀντ' αὐτοῦ δὲ θριαμβεύει ὁ δισταγμὸς, ἡ ἀπογοητεύσις, ἡ ἐν σιωπῇ καὶ ἀδιαφορίᾳ ἀποδοχὴ παντὸς κοινωνικοῦ κακοῦ, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς ἔχει τὸ ἐσωτερικὸν θάρρος νὰ κατανοήσῃ κατὰ πρῶτον, μὲ τὴν δύναμιν νὰ καταπολεμήσῃ αὐτὸ ἀκολούθως πρὸς σωτηρίαν ἑαυτοῦ καὶ λύτρωσιν τῶν ὁμοίων του.

Μὲ ἐρωτᾶς μετὰ προφανοῦς εἰρωνείας καὶ ἀτόπου κακεντρεχείας, ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ὀλεθρίων τούτων ἰδεῶν, ποῖος εἶνε ὁ ἀπόκρυφος λόγος τοῦ πολλοῦ θορύβου, ὅστις γίνεται ἀπὸ τιτος χρόνου περὶ Γυμναστικῆς, περὶ γυμναστικῶν ἐταιρειῶν καὶ συλλόγων, περὶ ὑπουργικῶν ἐγκυκλίων, κανονιζουσῶν τὰ κατὰ τὴν σύστασιν τῶν τοιούτων ἐταιρειῶν καὶ ἐξαιρουσῶν τὸ ἐξ αὐτῶν ἀτομικὸν καὶ ἐθνικὸν ὄφελος. Βεβαίως δὲν σπουδαιολογεῖς· θέλεις νὰ φανῆς καὶ σὺ ὑπέρτερος σεαυτοῦ δῆθεν, ἀπαπειρώμενος νὰ χαριτολογήσῃς, ἀφοῦ τὸ τοιοῦτον εἶνε τῆς ἐποχῆς μας χαρακτηριστικόν· καὶ εἶνε καὶ τόσον εὐκόλον. Οὔτε φανεροὶ οὔτε μυστικοὶ εἶνε οἱ λόγοι, οἱ προκαλέσαντες τὴν ἐνέργειαν ταύτην, ἀλλ' αὐτόχρημα ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τινος ἀληθεστέρας καὶ σκοπιμωτέρας ἐθνικῆς παιδείσεως, τῆς ὁποίας πρώτη βᾶσις καὶ ἀφετηρία πρέπει νὰ ἦνε ἡ γυμναστικὴ. Εἰς οὐδένα εἶνε ἐπιτετραμμένον ν' ἀγνοῆ ὁπόσης ὠφελείας πρόξενος εἶνε καὶ διὰ τὸ σῶμα καὶ διὰ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἀσκήσις τῶν μυῶνων, ἡ κίνησις καὶ ἡ ἐλευθέρᾳ λειτουργία τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ. Ἡ ἰσχὺς αὕτη τοῦ σώματος ἐπι-

δραῖ ἀμέσως ἐπὶ τοῦ πνεύματος, ἐπὶ τοῦ ἠθούς, ἐπὶ τοῦ χαρακτη-
ρος τοῦ ἀτόμου, συντελεῖ δὲ διὰ τῶν γενεῶν εἰς τὴν μόρφωσιν εὐ-
ρώστου φυλῆς, ἱκανῆς ν' ἀντιστῆ κατὰ τῶν ἱστορικῶν αὐτῆς
περιπετειῶν καὶ κινδύνων, νὰ θριαμβεύσῃ καὶ νὰ καταλίπη ἀνεξί-
τηλα τῆς ἱστορικῆς διαβάσεώς της ἰχνη. Μόνον λαοί, γηράσαντες
καὶ ἐξουθενωμένοι, δύνανται νὰ μένωσι τετυφλωμένοι πρὸ τῶν
ἀληθειῶν τούτων. Ἄλλ' ἡ ἱστορία διδάσκει ἡμᾶς διὰ περιφανῶν
σημείων, ὅτι τὰ ἔθνη ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐπρωταγωνίστησαν ἐν τῷ
ἱστορικῷ αὐτῶν βίῳ, ἐθεράπευσαν πρῶτιστα πάντων τὸ σῶμα· ἡ
ἀνάπτυξις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς ὑπῆρξεν ἄμεσος συνέπεια
τῆς ἰσχύος τοῦ σώματος, ἱκανοῦ καθισταμένου νὰ χρησιμεύ-
σῃ ὡς βᾶσις τῆς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος, ὄργανον ὑψηλῶν σκο-
πῶν καὶ γενναίας ἐργασίας, μὴ δυναμένης νὰ ἐπιτευχθῆ ἄλλως,
ἢ διὰ τῆς συμπράξεως καὶ τῆς ἀλληλεγγύης τοῦ σώματος καὶ τοῦ
πνεύματος, ἣτις εἶνε ἡ ἀρμονία τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, ἡ βᾶσις παντὸς
πολιτισμοῦ καὶ πάσης ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς προόδου τῶν ἀνθρώπων.

Ἄνεγνωσες τὸ πρὸ μιᾶς ἐβδομάδος καθ' ἅπαντα τὸν κόσμον
ἀνακοινωθὲν τηλεγραφικὸν ἐκ Λονδίνου ἄγγελμα; Ἐμηνύετο ἐξ
Ἄγγλιας, ὅτι κατὰ τοὺς ἐκεῖ γενομένους λεμβοδρομικοὺς ἀγῶνας
ἐνίκησαν οἱ σπουδασταὶ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Κανταβριγίας. Δὲν
ἀμφιβάλλω, ὅτι ἐκάγχασες ἐκ τῆς εἰδήσεως ταύτης, ἦν ἐθεώρησες
ἀγγλικὴν μόνον ἰδιοτροπίαν, ὡς καὶ πλεῖστοι ἐπίσης τῶν ὁμοίως μετὰ
σοῦ σκεπτομένων. Καὶ τί ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἡ εἰδήσις αὕτη, ἐκ τῆς
ὁποίας οὔτε οἱ διπλωματικοὶ κύκλοι θὰ ἀνησυχήσωσιν, οὔτε τὸ χρη-
ματιστήριον θὰ παραχθῆ, οὔτε ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος θέλει ἀρυσ-
θῆ τι πόρισμα; Βεβαίως δὲν ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἀμέσως τοῦτο· καὶ ἐν
τούτοις αἱ ἡμέραι αὗται εἶνε ἐορτάσιμοι διὰ τὸν ἀγγλικὸν λαόν, ὡς
ἦσαν ἐορτάσιμοι αἱ ἡμέραι, καθ' ἃς ἐπὶ τῶν ἱερῶν πεδίων τῆς Ὀλυμ-
πίας, ἢ ἐπὶ τοῦ Ἴσθμοῦ, οἱ λαοὶ τῆς Ἑλλάδος ἠγωνίζοντο τοὺς σω-
ματικοὺς αὐτῶν ἀγῶνας, καθ' οὓς ὁ πρῶτος νικητῆς διηγωνίζετο ἐν τῇ
ἐθνικῇ ὑστεροφημίᾳ, προκαλῶν τοὺς ἀναξιφόρμιγγας ὕμνους
καὶ τὰ ἐπινίκια τοῦ ποιητοῦ τῶν διρκαίων ναμάτων. Ἡ λεμβο-

δρομία εἶνε μία τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων τῆς ἀγγλοσαξωνικῆς φυλῆς, τῆς ἀλκίμου ταύτης φυλῆς, ἣτις κατήγαγε τοὺς μεγίστους τῶν θριάμβων κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους αἰῶνας, ἣτις δεσπόζει σήμερον ἠθικῶς καὶ ὕλικῶς καὶ τῶν δύο ἡμισφαιρίων τοῦ γηγένου τούτου πλανήτου. Ἡ ἀλκὴ τοῦ σώματος ἐδημιούργησε διὰ τοῦ χρόνου τὴν ἀλκὴν τοῦ πνεύματος, εἰς τὴν ἐνέργειαν δ' αὐτῶν ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ σταδίου ὀφείλομεν τὸν Βάκωνα καὶ τὸν Σεξπερρον, τὸν Κρόμβελλον καὶ τὸν Πίττ, τὸν Οὐασιγκτῶνα καὶ τὸν Ἰεφφερσῶνα. Ὑποθέτεις, ὅτι ἡ ἠθικὴ ἰσχὺς τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ χαρακτήρος οὐδὲν ὀφείλει εἰς τὴν φυσικὴν ἰσχὺν τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ; Σὲ παραπέμπω εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Ἐν αὐτῇ θέλεις ἐννοῆσαι, ὅτι πᾶσα μεγάλη ἠθικῆς νίκης περίοδος ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων εἶνε συνέπεια ἐθνικῆς νίκης, ὀφειλομένης κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν φυσικὴν τῆς φυλῆς ρώμην, ἄνευ τῆς ὁποίας τὸ πνεῦμα δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ λάβῃ τὴν ἔντασιν ἐκείνην, διὰ τῆς ὁποίας κατορθοῦνται τὰ ἔξοχα ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ δημιουργήματά του.

Ἄλλ' ἐκεῖ, ὅπου ἐθαυματούργησεν ἡ Γυμναστικὴ, ὅπου ἀνεγνωρίσθη ὡς ἐν τῶν ἀσφαλεστάτων θεμελίων τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς ἐθνικῆς παιδείσεως, εἶνε ἡ πατρίς ἡμῶν ἐν τοῖς ἐνδόξοις τοῦ βίου αὐτῆς χρόνοις. Δὲν σὲ ὑποθέτω ἐπὶ τοσοῦτον ἀμαθῆ, ὥστε ν' ἀγνοῆς, ὁποία ἀπεδίδεδετο τότε σημασία εἰς τὴν γυμνασίαν τοῦ σώματος. Ἡ πολιτεία, ἀγαθὴ καὶ φιλόστοργος μήτηρ καὶ τροφὸς, παρελάμβανε τὸ μεράκιον ἀπὸ τῶν μητρικῶν κόλπων, καὶ ἐν τοῖς γυμνασίοις, ἐν ταῖς παλαιίστραις καὶ τοῖς λοιποῖς διδασκαλείοις, καθίστα αὐτὸ τέλειον πολίτην, ἰκανὸν νὰ ὑπερασπίσῃ αὐτὴν κατὰ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν. Ὡραία ἐποχὴ, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος ἔζη ἀληθῶς κατὰ φύσιν, πράγματι ἐλεύθερος, ἔχων πλήρη τὴν συνείδησιν τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτοῦ ἰσχύος. Ἐζη ἀγωνιζόμενος καὶ ἀμιλλώμενος ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς πολιτείας. Αὕτη ἡ ἀνατροφή διήρκεσεν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας. Τὴν βλέπομεν ἐν ἀκμῇ ἐπὶ τῶν ὀμηρικῶν χρόνων, δημιουργοῦσαν τὰ ἄλκιμα,

εὐγενῆ καὶ ὠραῖα ἐκεῖνα σώματα, τοὺς ἀκαταπτώτους χαρακτη-
τας, οἵτινες δὲν διστάζουσι παντάπασιν νὰ συναγωνισθῶσι μετὰ
τῶν θεῶν ὡς φίλοι ἢ ὡς πολέμιοι. Ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Θησεύς, ὁ Ἰά-
σων, ὁ Πειρίθους, δὲν εἶνε μόνον ἀτομικοὶ ἥρωες, ἐξησκημένοι ἐν
ταῖς κακουχίαις τοῦ βίου, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ οἱ ἐπιφανεστάτοι
ἠθικῶς τῶν συμπολιτῶν των, δημιουργοὶ εὐνόμου πολιτικῆς κοι-
νωνίας ὑπὸ τὴν ἑαυτῶν αἰγίδα.

Ἄλλ' ἡ Γυμναστικὴ πανηγυρίζει τὰ ὑψίστας τῶν ἐπιτυχιῶν
αὐτῆς κατὰ τοὺς πανελληνίους ἐκείνους ἀγῶνας, καθ' οὓς ἐξέλειπε
πρὸς στιγμὴν πᾶν πρόσκομμα φυλῆς ἢ πόλεως, ὑπὸ τὴν σημαίαν
δὲ τῆς κοινῆς ἐνότητος καὶ ἐνεργείας, τῆς ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐθνικοῦ
γενάρχου καταγωγῆς, ἠγωνίζοντο οἱ λαοὶ τῆς Ἑλλάδος ὑπὲρ τῆς
κτῆσεως κλάδου δάφνης ἢ ἐλαίας. Ἐν μέσῳ τῶν ἱερῶν ἐκείνων
ἀγῶνων ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἐπὶ τοῦ Ἴσθμοῦ, ἢ ὅπου ἀλλαχοῦ, ἐκρατύ-
νετο ἡ ἐθνικὴ συνείδησις, ἐζωοποιεῖτο ἡ ἐλληνικὴ ἰδέα, καὶ κατέ-
παυον τὰ φυλετικὰ πάθη καὶ μίση. Ὁ Ἀθηναῖος ἔτεινε τὴν χεῖρα
εἰς τὸν Κορίνθιον, ὁ Σπαρτιάτης εἰς τὸν Μεσσήνιον, ὁ Ἀργεῖος εἰς
τὸν Ἀρκάδα, ἀδελφοὶ ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ἀτομικῆς ἀμίλλης, μετὰ τὴν
ὑπόσχεσιν, ὅτι ἀδελφοὶ ἔσονται, χρεῖας δοθείσης, ἐν κοινῷ κατὰ
ξένου ἐχθροῦ ἀγῶνι. Οὕτως ἐδημιουργήθη καὶ ἐκραταιώθη ὁ ἐθνικὸς
τῶν Ἑλλήνων βίος, ἐκδηλώσας μεγάλα ἔργα διὰ τῆς φυσικῆς
ἅμα καὶ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἰσχύος. Ὁ ἥρωες Κυναίγειρος εἶνε
ἀδελφὸς τοῦ ποιητοῦ Αἰσχύλου, ὅστις καὶ αὐτὸς, πρὶν ἢ δοξάσῃ
διὰ τῆς μούσης του τοὺς ἥρωας τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τοῦ μεγάλου
Προμηθέως μέχρι τῶν συγχρόνων του, ἠγωνίσθη ἐρρωμένως καὶ
εὐδοκίμως κατὰ τῶν ἐπιδραμόντων Περσῶν. Ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν
τῆς θαυμασίας ταύτης ἀνατροφῆς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου δὲν
ἤντλει τὰς ἐμπνεύσεις αὐτοῦ ἐκ τῶν κεκονιαμένων βιβλίων καὶ τῶν
δέλτων τοῦ παρελθόντος, ἀλλ' ἐκ τοῦ μεγάλου βιβλίου τῆς φύ-
σεως καὶ τῆς ζωῆς, τοῦ μόνου δυναμένου ἀληθῶς νὰ ἐμπνεύσῃ,
ἀπὸ τῶν μαθηματικῶν ἐρευνῶν τοῦ σοφοῦ, μέχρι τῶν μεταφυσικῶ-
τάτων συλλήψεων τοῦ φιλοσόφου, ἢ τῶν ἐξάλλων ἀποκα-

λύσεων τοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦ ρήτορος. Ὅ,τι εἶχε τὴν ὁσμὴν λυχνίας, ἀπὸ παννυχίου μελέτης τουτέστι προερχόμενον, ἐν ποίημα, μία ρητορική δημηγορία, φιλοσοφική τις μελέτη, ἐθεωρεῖτο τεχνητόν, ἀνούσιον, ἀνάξιον πολλοῦ λόγου, μεθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν σοφίαν. Τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθόν, τὸ καλόν, ἔπρεπε νὰ ᾔηνε πρωτοτυπώτερα, ν' ἀπορρέωσιν ἀπὸ τῆς αὐτονόμου ἐνεργείας τοῦ πνεύματος, ἐξησκημένου διὰ τῆς φυσικῆς ἐκείνης παιδείσεως, ἣτις εἶπετο τῇ σωματικῇ ἀσκήσει. Διὰ τοιούτων ἀρχῶν καὶ ἐργασίας ἐμορφώθη ὁ ἔξοχος ἐκεῖνος ἑλληνικὸς κόσμος, τὸ ὑπερτατόν τῶν ἔργων, ἅτινα συνέλαβέ ποτε καὶ ἐξετέλεσε τὸ ἀνθρώπινον γένος.

Ἐπιφυλάττομαι νὰ σοὶ ἀναπτύξω μετ' ὀλίγον εὐρύτερον τὰ κατὰ τὸν βίον τοῦτον τῶν ἡμετέρων προγόνων. Ἦδη μέλλων νὰ σφραγίσω τὴν ἐπιστολήν μου ταύτην, σοὶ ὑπομιμνήσκω τὸ γαλλικὸν λόγιον: *no blessé oblige*. Ἐχομεν ὑποχρεώσεις ἡμεῖς, τῆς ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων καταγωγῆς· ταύτας κατ' οὐδένα λόγον ὀφείλομεν νὰ παραμελήσωμεν, εἶνε δὲ καιρὸς νὰ μεριμνήσωμεν, διὰ τίνος μεθόδου παιδευτικῆς θέλομεν ἐξεγερθῆ ὅσον τὸ δυνατόν σθεναροὶ φυσικῶς καὶ ἠθικῶς, δυναμενοὶ νὰ δημιουργήσωμεν τὴν προσήκουσαν ἡμῖν θέσιν. Ἀντὶ Ἑλλάδος φθισικῆς, τεταπεινωμένης, καρκινοβατούσης, ἅς ἐργασθῶμεν νὰ δημιουργήσωμεν Ἑλλάδα μεγάθυμον φυσικῶς καὶ ἠθικῶς, ἱκανὴν ν' ἀντιπαλαίση κατὰ πάντων τῶν προσκομμάτων, νὰ λύσῃ τὸ ἱστορικὸν αὐτῆς πρόβλημα, νὰ πρωταγωνιστήσῃ καὶ πάλιν. Ἡ ἐξάσκησις τῶν σωματικῶν δυνάμεων τοῦ ἑλληνικοῦ δὲν θὰ ᾔηνε ἀδιάφορος πρὸς τὴν ἐθνικὴν ταύτην ἐπίδοσον. Ἐννοεῖς ἤδη ἐκ τίνος λόγου προέρχεται ἡ περὶ συστάσεις γυμνασιακῶν ἐταιρειῶν καὶ συλλόγων ἐνέργειά κατὰ τὰ ἐν Εὐρώπῃ σήμερον κρατοῦντα. Θέλω σοὶ ἀναπτύξῃ τὰ κατὰ τὸ ἐθνικὸν τοῦτο θέμα διὰ σειρᾶς ἐπιστολῶν μου, ἐλπίζω δὲ νὰ σὲ καταπέισω περὶ τῆς μεγίστης ὠφελιμότητος αὐτῆς καὶ ἀνάγκης, καὶ νὰ σὲ καταστήσω μετὰ τινα χρόνον, οὐ μόνον ἓνα τῶν πρώτων γυμναστῶν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἓνα τῶν

πρώτων ἀποστόλων καὶ διοργανωτῶν τῶν ἐν Ἑλλάδι γυμναστικῶν ἐταιρειῶν.

Β΄.

Ἡ δευτέρα ἐπιστολή σου με ηὐχαρίστησεν ὅπως δῆποτε, ἀλλὰ δὲν με ἱκανοποίησε καθ' ὅλοκληρίαν. Ὁμολογεῖς μὲν τὴν ἐπιπολαιότητα, μεθ' ἧς προσηνέχθης κατὰ τὴν πρώτην στιγμὴν, καθ' ἣν ἀνέγνως τὰ κατὰ τὰς ἐνεργείας πρὸς σύστασιν γυμναστικῶν ἐταιρειῶν ἐν Ἑλλάδι, οὐχ ἦντον ὁ δισταγμός σου δὲν ἐξέλιπε καθ' ὅλοκληρίαν. Εἶσαι πεπεισμένος, καθὼς λέγεις, ὅτι αἱ προσπάθειαι αὗται οὐδόλως κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θέλουσι τελεσφορήσει. Ἰσχυρίζεσαι, ὅτι δὲν εἴμεθα εἰσέτι ὠριμοὶ πρὸς ὑποκίνησιν τοιούτων ζητημάτων, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν εἶνε εἰς κατάστασιν νὰ μελετήσῃ αὐτὰ καὶ νὰ κατανοήσῃ, καὶ ὅτι ἐπομένως ταῦτα μένουσιν ἀποκλειστικὸν κτῆμα τοῦ ἀνακινουῦντος. Ἡ Γυμναστικὴ, προσθέτεις, δύναται σήμερον νὰ ἀκμάζῃ ἐν Γερμανίᾳ, ἐν Ἑλβετίᾳ, ἐν Ἀγγλίᾳ, καὶ ὅπου ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης, ἀλλ' ἐν Ἑλλάδι ἔσται ἀδύνατος ἡ μεταφύτευσις, ἐπὶ τοῦ παρόντος, τοῦ ξενικοῦ τούτου φυτοῦ, οὔτε τῆς ἀνατροφῆς ἡμῶν, οὔτε τῶν κοινωνικῶν ἠθῶν ἐπιτρεπόντων τούτο. Ἄν δὲ ηὐδοκίμησέ ποτε καὶ ἀνεπτύχθῃ ἐν τῇ παλαιᾷ Ἑλλάδι παρὰ τοῖς ἡμετέροις προγόνοις, οὐδεμία συνέπεια, ὅτι δύναται νὰ συμβῇ τούτο καὶ παρ' ἡμῖν κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην, ἐν τῇ συγχρόνῳ ἡμῶν κοινωνικῇ καταστάσει. Νομίζω, ὅτι ἀπατάσαι, οὕτω σκεπτόμενος. Εἶνε ἀληθές, ὅτι ἡμεῖς ἐν Ἑλλάδι ὑστεροῦμεν σήμερον ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις τῶν ἐν Εὐρώπῃ, ὅτι τὰ τῶν χωρῶν αὐτῆς ἠθῆ δὲν δύνανται νὰ μεταφυτευθῶσι παρ' ἡμῖν εὐχερῶς· ἀλλὰ τούτο ἐφαρμόζεται προκειμένου περὶ ἄλλων θεσμῶν, ἰδιοφυῶν ὅλως εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν κοινωνίαν, οὐχὶ δὲ περὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς Γυμναστικῆς. Ἡ Γυμναστικὴ εἶνέ τι φυσικὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἰδιάζει εἰς πάντα λαὸν καὶ πᾶσαν κοινωνίαν, ἐπιβάλλεται ὑπ' αὐτῶν τῶν δεδομένων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὡς ἐπιβάλλεται ἡ μέριμνα περὶ τῆς ὑγείας τοῦ πνεύμα-

τος καὶ τοῦ σώματος. Ἄν ἐπομένως διαφέρωμεν κατὰ πολὺ ἢ κατ' ὀλίγον τῶν ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ζώντων ἀνθρώπων, ἢ τῶν ἀρχαίων ἡμῶν προγόνων, τῶν ἐν τῇ γεωγραφικῇ ταύτῃ χώρᾳ κατοικησάντων, δὲν δικαιολογεῖται ἡ παραμέλησις θεσμῶν φυσικωτάτων, ἰδιαζόντων εἰς πᾶσαν ἐποχὴν καὶ πᾶσαν κοινωνίαν, εὐχερέστατα ἄρα δυναμένων νὰ λάβωσι πραγματικότητα, ἀρκεῖ ὅτι ὑπάρχει ἀγαθὴ πρὸς τοῦτο θέλησις. Ὁ ἄνθρωπος, καὶ ὁ πεπολιτισμένος καὶ ὁ μὴ καθ' ὀλοκληρίαν τοιοῦτος, καθήκον ἔχει, ἀφοῦ λάβῃ συνείδησιν ἐαυτοῦ, νὰ μεριμνᾷ περὶ τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτοῦ βελτιώσεως, περὶ τῆς ὑγιοῦς ἀνατροφῆς τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ πνεύματος, τείνων νὰ καταστῇ ὅσον τὸ δυνατὸν τέλειος, ἰκανὸς ἐν πάσῃ περιστάσει ν' ἀνταγωνισθῇ κατὰ τῶν ὕλικῶν καὶ ἠθικῶν ἐν τῷ βίῳ του περιπετειῶν καὶ ἐναντιοτήτων. Ἡ διττὴ αὕτη γυμναστικὴ, δι' ἧς ἐπιρρώννυσι τὸ σῶμα καὶ κρατύνει τὸ πνεῦμα, εἶνε ἡ πρώτη καὶ τελευταία βᾶσις καὶ ἀφετηρία πάσης κοινωνίας, μὴ λαμβανομένων ὑπ' ὄψει τῶν θρησκευτικῶν αὐτῆς, τῶν ἠθικῶν, ἢ τῶν κοινωνικῶν πεποιθήσεων καὶ συνθηκῶν.

Σοὶ ἔγραφον ἐν τῇ πρώτῃ ἐπιστολῇ μου, ὅτι ἡ Γυμναστικὴ εἶνε κατ' ἐξοχὴν ἐλληνικὸν φυτὸν, ἀκμάσαν καὶ καρποφορήσαν ἰδίως ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν. Αὕτῃ ἡ λέξις, ἣν ἠσπᾶσθησαν ἤδη καὶ τὰ νεώτερα τῶν εὐρωπαϊκῶν ἔθνῶν, ἐγγράψαντα αὐτὴν μετὰ τοσοῦτων ἄλλων ἡμετέρων ἐκφραστικῶν λέξεων εἰς τὸ λεξιλόγιον αὐτῶν, δηλοῖ ἀμέσως τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἠσκοῦντο σωματικῶς οἱ πρόγονοι ἡμῶν. Ἦσαν γυμνοὶ ἐν ταῖς ὥραις τῆς ἀσκήσεως αὐτῶν, διότι ἐπέτρεπε τοῦτο τὸ εὐκρατον κλίμα, ὑφ' ὃ διεβίουσαν. Μετὰ ζήλου ἀγωνιζόμενοι, ἐν ἐπιμονῇ καὶ καρτερίᾳ, ἀδιάφοροι πρὸς πᾶσαν σκληραγωγίαν, κατέστησαν, τοῦ χρόνου προϊόντος, ἡ εὐρωστος, φυσικῶς δὲ καὶ ἠθικῶς ἡ γενναία ἐκείνη φυλὴ, ἣτις πληροῖ ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας τὰ χρονικὰ τῆς ἱστορίας. Οἱ ἄριστοι τῶν Ἑλλήνων, οἱ τὸ γένος ἐπιφανέστατοι, δὲν ἐδίσταζον ν' ἀγωνισθῶσι κατὰ τοὺς μεγάλους πανελλη-

νίους ἀγῶνας, καθ' οὓς κατεδείκνυτο ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἡ ποικίλη τῆς φυλῆς ρώμη καὶ εὐρωστία. Δὲν ἠγωνίζοντο οἱ νεανίσκοι ἐκεῖνοι, ἐκ τῆς ρώμης τῶν ὁποίων ἔλαβε τὰς ὑψίστας τῶν ἐμπνεύσεων αὐτῆς τοῦ Πινδάρου ἡ Μοῦσα, δὲν ἠγωνίζοντο πρὸς κτῆσιν πλούτου ἢ τοιαύτης ἐφημέρου τιμῆς, ἀλλὰ πρὸς κτῆσιν κλάδου δάφνης ἢ ἐλαίας. Ἡ ἠθικὴ ανταμοιβή, ἡ εὐχαρίστησις φιλοστόργων γεννητόρων, τὸ ἐνδιαφέρον τῶν φίλων καὶ συμπολιτῶν, ἡ τιμὴ τῆς πολιτείας, ἦσαν τὰ ἐλατήρια, ἅτινα ἐκίνουν τὰς ψυχὰς τῶν ἀνδρῶν, ἐκείνων, εἰς οὓς ἀνέθηκε τὴν τιμὴν αὐτῆς καὶ τὴν ἀσφάλειαν ἡ πατρίς. Ὁ Πέρσης σατράπης, ὁ σταλεὶς εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸς καθυπόταξιν αὐτῆς, ἀπηλπίσθη, μαθὼν ὅτι κλάδος ἐλαίας ἦτο τὸ ἔπαθλον τῆς ἐλληνικῆς ἀνδρείας κατὰ τοὺς ἀγῶνας αὐτῶν. Ὅποιους ἀνδρας διετάχθη νὰ ὑποτάξῃ! Εὐγενεῖς, γενναῖοι, καρτερικοὶ, ἔφερον ἐν τοῖς στήθεσιν αὐτῶν τὴν συνείδησιν τῆς ἀνδρείας, ἠσθάνοντο παλλόμενα τὰ στήθη αὐτῶν ὑπὸ τῶν ἱερωτάτων παλμῶν τῆς προσωπικῆς τιμῆς, τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, τῆς πατρίδος. Οὕτως ἐσχηματίσθη ἡ φυλὴ ἐκείνη, ἡ σχοῦσα πρῶτους ἥρωας τιτάνας καὶ γίγαντας, τὸν Ἡρακλῆ καὶ τὸν Βελεροφόντην ἐν τοῖς μυθικοῖς χρόνοις τοῦ βίου αὐτῆς, ἡ καταληφθεῖσα ὑπὸ ἱερῶν συγκινήσεων πρὸ τῆς τραγικῆς φιλοπατρίας ἐνὸς Λεωνίδου, ἐνὸς Κυναιγείρου, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ ἥλιος τῆς δόξης αὐτῆς ἐμεσουράνει ἐπὶ τῶν ἀβάτων στενωπῶν τῶν Θερμοπυλῶν, ἢ ἐπὶ τῶν κυμάτων τῆς ἱερᾶς Σαλαμῆνος. Ὑπὸ τὴν μακρὰν διὰ τῶν αἰώνων ἀσκησιν ἢ ἐθνικὴ συνείδησις τῶν Ἑλλήνων συνέλαβε τοιαύτην εἰς ἑαυτὴν πεποίθησιν, ἰδίως μετὰ τὰς θαυμασίας αὐτῶν ἐπιτυχίας κατὰ τῶν ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ἀριθμοῦ ἀνωτέρων ἀσιατικῶν λαῶν, ὥστε τὸ ἔθνος παρέστησεν ἑαυτὸ ὡς ἐκ Θεῶν καταγόμενον, ὡς ἔχον θεῖαν ἀποστολὴν ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν τῇ συνειδήσει δὲ ταύτῃ ἐδημιουργήθη ἡ ἐλληνικὴ ἱστορία, ἀληθῶς θεῶν ἀξία, ὁποία διετυπώθη ἐν τοῖς ἐγγράφοις καὶ ἀγράφοις τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων μνημείοις.

Ἄναπαράστησον ἐν τῷ πνεύματί σου τὸν κοινωνικὸν βίον ἐν

τιχι τῶν πρωτευουσῶν παλιτειῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, περί ἧς διεσώθησαν ἡμῖν πλείονες εἰδήσεις ἐκ τοῦ ναυαγίου τῶν αἰώνων. Ἡ πλατεῖα τοῦ Γυμνασίου εἶνε ἡ κεντρικὴ τῆς πόλεως πλατεῖα. Εἰς αὐτὴν προσέρχονται οἱ νεανίσκοι ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τῶν παιδονόμων, ἀρχῆς ἐλλειπούσης ἀπὸ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ἀντιστοιχοῦσης πρὸς τοὺς δημοδιδασκάλους, ἀλλὰ πολλῶ εὐρυτέραν καὶ σπουδαιότεραν ἐχούσης ἔννοιαν καὶ δικαιοδοσίαν. Ὡς γινώσκεις, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πολιτείᾳ ἡ δημοσία ἀρχὴ παρελάμβανε κατὰ τὸ πλεῖστον τὸν παῖδα ἀπὸ τῶν κόλπων τῆς οἰκογενείας του, διὰ νὰ τὸν ἀναθρέψῃ καὶ νὰ τὸν μορφώσῃ καθ' ὅλας τὰς σχέσεις τοῦ βίου του, καὶ ὡς ἀνθρώπου καὶ ὡς πολίτου. Μέχρι τοσοῦτου δὲ σημείου προέβαινε ἡ μέριμνα αὐτῆ τῆς πόλεως πρὸς μόρφωσιν πολιτῶν, ἀγαθῶν καὶ εὐφυῶν τό τε σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα, ὥστε ἐν Σπάρτῃ, ἣτις μετὰ τῶν Ἀθηναίων ἀποτελεῖ τὴν λαμπρὰν ξυνωρίδα τῆς ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων δυνάμεως, οἱ γεννώμενοι παῖδες, οἵτινες, ὡς σοὶ ἐσημείωσα, ἀνήκον οὐχὶ εἰς τὴν οἰκογένειαν, ἀλλ' εἰς τὴν πολιτείαν, ἂν ἤθελον γεννηθῆ καὶ κατ' ἐλάχιστον ἀνίκανοι σωματικῶς, ἐρρίπτοντο ἐντὸς ζοφεροῦ βαράθρου ὡς ἄχρηστα σκεύη. Τοσοῦτον ἦτο τὸ ἐνδιαφέρον τῆς πολιτείας πρὸς μόρφωσιν ἀνδρῶν, δυναμένων νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς κόσμον αὐτῆς, θεραπείαν καὶ ὑπεράσπισιν. Συμφωνῶ καὶ ἐγὼ, ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦτο ἦτο ἀπάνθρωπον, αὐτε ἤθελον τολμήσει νὰ προβάλω αὐτὸ πρὸς μίμησιν εἰς τὰς νεωτέρας πολιτείας, τοσοῦτον ἀξίως ἐμπνεομένας ὑπὸ τοῦ αἰσθημάτων τῆς ἀδελφότητος καὶ τῆς ἐπιεικειᾶς. Δεικνύει ἐν τούτοις κατὰ πόσον ἐνδιεφέρετο ἡ ἀρχαία πολιτεία πρὸς δημιουργίαν σωμάτων ὑγιεστάτων ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν, σωμάτων, οὐδαμῶς ὑποχωρούντων οὔτε ἐνώπιον τοῦ ψύχους, οὔτε ἐνώπιον τοῦ θάλπου, δυναμένων δὲ κατὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ παράσχωσι τὰς ὑπηρεσίας των εἰς τὴν πατρίδα, ὅσάκις αὕτη ἤθελε ζητήσῃ τὴν ἐπικουρίαν αὐτῶν ἐν τῷ κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀγῶνι.

Οἱ νεανίσκοι ἐκεῖνοι ἤσχοῦντο ἐν τοῖς γυμνασίοις καὶ ταῖς

παλαιστραις ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν παιδονόμων καὶ ἐνώπιον τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως. Οἱ γηραιοὶ οὗτοι ἀγωνισταὶ ἐκείνων τῶν πόλεων, οἱ τοσάκις προκινδυνεύσαντες ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν, δὲν εὕρισκον ὠραιότεραν ἀπόλαυσιν καὶ ἀνταμοιβὴν κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς καθεστηκυίας αὐτῶν ἡλικίας, ἢ ἀπολαύοντες τοῦ θεάματος τῆς σωματικῆς ἀσκήσεως τῶν νεανίσκων, οἵτινες θᾶπτον ἢ βράδιον ἔμελλον, διαδεχόμενοι αὐτούς, νὰ προΐστανται τῶν κοινῶν. Εὐσταλεῖς, εὐκίνητοι, ἠλειμμένοι ἐλαίῳ οἱ γυμναζόμενοι νεανίσκοι, ἔσπευδον νὰ ἐπισπάσωσιν ἐν ἐπιφώνημα θαυμασμοῦ παρὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, τίς οἶδεν ἐν πόσαις καὶ ποίαις μάχαις διαπρεψάντων. Οὕτως ἐτίθεντο τὰ πρῶτα θεμέλια τῆς ἐν Ἑλλάδι παιδείσεως, ἥτις καθ' ὀλοκληρίαν ἀπέρρεεν ἀπὸ τῆς πολιτείας, ἐν ἣ ἡ οἰκογένεια ἐλάχιστον ἐλάμβανε μέρος. Τούτου γενομένου, μετὰ μακρὰν διδασκαλίαν πρὸς διάπλασιν τοῦ σώματος, ὁ νεανίσκος ἐξήρχετο ἀπὸ τῶν γυμναστηρίων καὶ τῶν παλαιστρῶν τελείως κατηρτισμένος, ἔχων πλήρη τὴν συνείδησιν τῆς φυσικῆς αὐτοῦ δεξιότητος καὶ εὐρωστίας, τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ θάρρους, ἔτοιμος νὰ πηράσχη δείγματα τῆς ἀνατροφῆς, ἣν ἔλαβεν, ἅμα ὡς ἡ πατρίς ἤθελε λάβει αὐτοῦ ἀνάγκην.

Ἐκ τῶν γυμναστηρίων τούτων ἐξῆλθον οἱ περιφανεῖς καὶ ἀοίδιμοι ἐκεῖνοι πρόμαχοι καὶ ἀγωνισταὶ τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος, ἀγνοοῦντες τί ἐστὶ φόβος, ἐν τῷ λεξικῷ τῶν ὁποίων ἦτο ἄγνωστος ἡ λέξις ὑποχώρησις, ἀναμέσον τῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν ἀγῶνων, εἰς οὓς εἶνε ἐκτεθειμένος ὁ ἐλεύθερος πολίτης. Ὁ Σπαρτιάτης Λεωνίδα δὲν ἀποδειλιᾷ πρὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ριπτομένων τόξων, μεθ' ὑψίστου δὲ σαρκασμοῦ ἐπιφωνεῖ, ὅτι οἱ πρόμαχοι τῶν στενῶν τῶν Θερμοπυλῶν θέλουσι πολεμήσει ὑπὸ τὴν σκιὰν αὐτῶν. Ὁ Ἀθηναῖος Κυναίγειρος δὲν ὀπισθοχωρεῖ, διότι ἀλλεπαλλήλως στερεῖται τῶν μελῶν τοῦ σώματός του. Ἄν τὸ σῶμα αὐτοῦ καταμελίζεται ἀπὸ τὸν ἐχθρικὸν ἀκινάκην, ἡ ψυχὴ διατελεῖ ἀρτία καὶ ἀκεραία, ἐμπνέουσα καὶ παρενθαρρύνουσα εἰς ἀντίστασιν τὸ ἠκρωτηριασμένον σῶμα τοῦ φιλοτίμου ἀνδρός.